

İBN TEYMIYE'YE GÖRE İBN ARABÎ

Mustafa Kara, İstanbul, Dergah Yay., 2017, ss. 182.

Süleyman Arif ORAN*

Tasavvuf tarihi alanında yol açan araştırmalara imza atan Mustafa Kara'nın bu ilk akademik metni, Bursa Yüksek İslam Enstitüsü'nde 1980 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Aradan geçen otuz yedi yılın ardından Dergah Yayınlarının girişimiyle iki kapak arasına getirilmiş, baskıya alınmıştır. Selefî hareketin “Şeyhü'l-İslâm'ı” İbn Teymiye ve tasavvuf yolunun “Şeyhu'l-Ekber”i İbn Arabî, tarih boyunca pek çok çatışma ve ayrışmaya neden olmuştur. Bu eserin iki büyük kutbu karşılaştırmalı olarak analiz ederek bu karmaşaya bir açıklık getirmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın gündeme getirdiği iki soru bulunmaktadır, ehl-i zâhir, İbn Arabî tarzında bir tasavvufa nasıl bakmaktadır? Ve hangi konularına tenkidler yöneltmektedir? Çalışmada bu soruların özüne inerek netice çıkarılmaya çalışılmıştır.

Eser dört bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde İbn Teymiye'den önce tasavvufa yöneltilen eleştiriler değerlendirilmiştir. Yazar İbn Teymiye ve İbn Arabî'yi, ehl-i zâhir ve ehl-i bâtının öncüsü görmüş ve mukayeseyi bu zâtların üzerinden gerçekleştirmiştir. Giriş kısmında her iki zatla alakalı olarak aşırı övgülerin ve bununla beraber aşırı yergilerin bulunduğunu belirtmiştir. Övgülerin veya eleştirilerin haksız boyutlarda olduğunu, bu gibi şahısların üzerine yazılan tâlî kaynakları incelemede kullanmadığını, sadece temel eserleri üzerinden konuyu değerlendirdiğini vurgulamıştır.

Birinci bölümde İbn Teymiye öncesi tasavvufa yapılan eleştirilerden bahsettiğini söylemiştik. Bu bölüm tasavvufun iç

---

* Arş. Gör. Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, suleyman_arif@hotmail.com

eleştirisi ve dışarıdan yapılan disiplinler arası eleştiri şeklinde taksım edilebilir. Yazar, bu noktada kronolojik dönemlendirmeye dikkat etmiş ve öncelikli olarak tasavvuf tarihi içerisinde tezâhür eden ilk zâhid ve sûfilerce tasavvufa yöneltilen tenkidleri incelemiştir.

Örneğin Şakîk-i Belhî'nin “zâhid” ve “mütezzâhhid” (zoraki zahitlik taslayanlar) kelimelerini kullanarak o dönemdeki yanlış anlayışlara dikkat çekmiştir. Serî es-Sakatî sünnete uygun olarak yapılan az ibadetin bidatle karışık yapılan pek çok ibadetten üstün olduğunu söyleyerek kitab ve sünnetin zâhirine aykırı düşecek bâtinî bir ilimden dem vurmuyacağını açıklar. Cüneyd-i Bağdâdî döneminde iskât-ı a'mâl mevzusuna yönelmiş büyük bir hata olduğunu nitelendirerek tasavvufun kendi iç eleştirisini ortaya koymuştur.

Daha sonraki yüzyıllarda Serrâc, Kelâbâzî, Kuşeyrî, Hücvîrî ve Gazzâlî gibi müellif sûfilerin eleştirileri de birinci bölümün ikinci kısmıdır. Örneğin Serrâc, sûfilere eleştirme açısından üç grupta toplamıştır. Usûlde ve esasta galat edenler, fûru ve teferruatta hata edenler, meseleyi, bilmedikleri için hata edenler şeklinde sınıflandırmıştır. Bununla beraber müellif sûfiler fakr-ğınâ, tegaşşuf, tekallül, iktisâb, mücâdele, terk-i taâm, uzlet, infirâd, hürriyet, ubudiyet ihlas, nübüvvet-velâyet, ibâhe, hulûliye, fenâ, taharet, rüya-ı kalb gibi muhtelif hususlarda sûfilerin düştükleri hataları tartışmaktadır. Gazzâlî'de bu bölümde zikredilen önemli bir isimdir. Nitekim o, İhyâ'u-Ulûm'da kendisini aldatan kimseleri âlimler, âbidler, servet sahipleri ve sûfiler diye gruplandırmış, sûfilere farklı başlıklarla eksiklikleri ve hatalarıyla eleştirmiştir.

Sûfilerin iç eleştirisinin yanı sıra ehl-i zâhîr tarafından yapılan tenkidlerde birinci bölümün son konusu olmuştur. Bu bağlamda İbn Hazm, Neseffî, İbnü'l Cevzî'nin düşüncelerine yer verilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz tenkid unsurlarını burada görmek mümkün ama üslubun daha sert olduğu kolaylıkla göze çarpmaktadır.

Nesefî'nin temel tenkidi ilhamın reddi ve Kurân-ı Kerîm'den bâtinî manalar çıkarmanın zındıklık olduğu yönündedir. İbn Teymiye'nin fikir babası olarak İbnü'l Cevzî'den de özetle bahsedilmiştir.

Birinci bölümde ana fikir olarak şunlar söylenebilir, tasavvufî düşünce, hicrî VIII. asra kadar sürekli gelişme ve tekâmül içinde olmuştur. Bu gelişme dinin belli sınırları dışına taşmaması için de gerek sûfî olanlarca gerekse sûfî olmayanlarca devamlı sûretle kontrol altında bulundurulmuş ve dinamizmini korumuştur.

Kitabın ikinci bölümü genelde ehl-i zâhirin özelde İbn Teymiye'nin İbn Arabî ve tasavvufa bakışı değerlendirilmiştir. Ancak İbn Arabî'ye yönelttiği tenkidlere geçmeden önce İbn Teymiye'nin tasavvufa bakışı nasıldır sorusu sorulmuştur. Müellifimiz tasavvuf anlayışını tespit edebilmek için üç alanla sınıflandırmıştır. Birincisi tasavvufî esaslara/ıstıhlara bakışı, ikincisi müellif sûfilere ve tasavvufun kaynaklarına bakışı, üçüncüsü ise sûfilere bakışı şeklindedir.

Tasavvuf tarihinde “*usulü'l-aşere*” diye bilinen on esas, sûfilerin önem verdiği prensiplerin maddeler haline getirilmiş halidir. Müellif İbn Teymiye'nin tasavvufa yaklaşımını bu on esas üzerinden inceleyecektir. Başlıklarından bu ortaya çıkmıştır. Her ne kadar tasavvufa bakışını ayrıntılı olarak belirlemese de genel anlamıyla bir çerçeve ortaya koymuştur.

Birinci esas kalp eğitimi ve şeyhin gerekliliği meselesidir. İbn Teymiye kalbin şüphe, cehalet, zulüm, hased, kibir gibi hastalıklarının olduğunu kabul etmiş, eserlerinde bunları zikretmiştir. Ancak bunu iyileştirmek için Kuran-ı Kerîm ve Sünnet'in yeterli olduğunu, şeyhe intisâb etmenin gerekli olmadığını hatta Müslüman cemaatinin tefrikaya düşmesine sebep olacağını belirtmiştir. İkinci esas kıyafet ve hırka meselesidir. Ona göre, hiçbir kimse ve hiçbir veli kıyafetleriyle imtiyaz kazanamaz. Eleştirdiği nokta burasıdır. Bununla birlikte

fütüvvet hareketinin düştüğü hataları ve teşkilat içerisinde yaşattıkları bidatları geniş bir şekilde izah eden “*Libâsu’l-Fütüvveti ve’l-Hırka inde’l-Mutasavvıfa*” adıyla risale kaleme almıştır. Üçüncü esas zühd-verâ’ meselesidir. İbn Teymiye zühd-i meşru, verâ’-ı meşru ifadelerini kullanmıştır. Herkesin dünya ile ilgili münasebetini ayarlaması gerektiğini belirtir ve rağbetin zıddı olarak ele alır. Devamlı susmak, uyumak, aç kalmak gibi hususları şeriatın dışında olarak değerlendirmiştir.

Dördüncü mesele halvet-riyazettir. Ona göre mutlak inzivâ, yani kişinin kendisini tamamen toplumdan soyutlaması hatadır. Bununla birlikte itikaf, nazarında inzivâ değildir. Beşinci mesele zikirdir. “Lâ ilâhe illallah” zikrine hadis-i şerife binaen vurgu yapar. Bunun dışında “Allah, Allah”, “Hû, Hû” lafızlarının sünnetten uzak olduğunu söylemektedir. Altıncı mesele hâl-makam konusudur. Hâl ve makamların bir çoğunu dinin prensibi olarak görmektedir. Sadece hüzn, aşk ve muhabbet gibi halleri farklı düşünmekte ve eleştiri ile yaklaşmaktadır. Yedinci esas velî-evliyâ bahsidir. Velilerden bahsederken “Allah’ın velileri, şeytanın velileri” cümlelerini kullanmaktadır. Tasavvuf anlayışına yönelttiği tenkidlerin bir çoğunu bu perspektiften değerlendirir. Bunun için “*El-Furkan beyne Evliyâir’-Rahmân ve Evliyâi’ş-Şeytan*” adıyla müstakil bir eser kaleme almıştır. Gavs, kutub, aktab gibi kavramların velilerin ismi olamayacağını ileri sürmektedir.

Sekizinci kısım keramet mevzudur. İbn Teymiye kerâmeti kabul eder, hatta bu konudaki görüşü sûfilerle aynıdır. Esas olanın kerâmet değil, istikamet olduğunu vurgular. Dokuzuncu mesele semâ hadisesidir. Semâ’yı reddeder ve bidat olarak nitelendirir. Onuncu veya son mesele ise fenâ-bekâ meselesidir.

İbn Teymiye, müellif sûfilere ve tasavvuf kaynaklarına da tenkidlerde bulunmuştur. Bir kısmında sahabe ve tâbiûna az yer

verildiğini ve kullanılan bir takım hadislerin mevzu olduğunu dile getirmektedir.

Yazar, İbn Teymiye'nin İbn Arabî'ye bakışını dönemin siyasi ve fikri durumunu göz önünde bulundurarak değerlendirmiştir. Daha sonra tartışmanın sebeplerini ailevî-meslekî sebepleri önceleyerek siyasi, fikri, psikolojik olarak sıralandırmıştır. Kısaca bu başlıklar İslam düşünce tarihinin bu iki önemli sîmâsı hakkında mukayeseli olarak bilgi edinmemize yarar sağlamaktadır.

Eserin üçüncü bölümü İbn Teymiye'nin eleştiri yönelttiği tasavvufî meselelerdir. Tenkidleri altı ana maddede toplamak mümkündür. Vahdet-i vücûd, hatm-i velâyet, ricâlû'l-gayb, Firavun'un imanı, putlara ibadet, gaybdan haber verme ve Hurûfilik konularıdır.

Varlık nedir, hakikati var mıdır, Allah'tan başka varlık var mıdır, insan-Allah-kainat münasebeti nedir? gibi sorular vahdet-i vücûd düşüncesinin hicri VII. asırdan sonra sûfilerin temel meseleleri olmuştur. Müellife göre buna benzer sorular İbn Arabî'den önce sorulduysa da bunu sistematik hale getirerek *el-Fusûs* ve *el-Futûhat* da açıklayan İbn Arabî'dir ve İbn Teymiye'nin bu konudaki tenkidleri doğrudan ona yönelmiştir. Hatm-i velâyet meselesinde İbn İbn Teymiye konuyu “velinin nebiden üstün olduğu” fikriyle ele almış ve bu nokta da Kitap ve Sünnet'e böyle bir şeyin olmadığını söylerek bu fikir sahiplerini zındıklıkla nitelemiştir. Her ne kadar bu tez “bir peygamberin velayetinin nübüvvetinden üstün olduğu” fikriyle tevil edilmeye çalışılsa da ehl-i zâhir buna karşı çıkmış ve ağır ithamlarla eleştirmiştir.

Yazarın, İbn Teymiye'nin İbn Arabî'ye karşı eleştirilerini meseleler altında topladığını daha önce ifade etmiştik. Ancak bu kısımda sadece İbn Teymiye'nin mevzular hakkında görüşlerini sunmuştur. Daha sonraki bölümlerde bu konuların kısaca tahlil ve değerlendirmelerini vermiştir.

İbn Teymiye ve bu çerçevede ehl-i zâhir sarîh akıl ve sahîh nakil ile hareket etmektedir. İbn Arabî'nin düşüncelerinin birçoğu müşâhede, zevk ehli kimselerin anlayabileceği bilgilerdir. Dolayısıyla iş müşâhedeyle bağlıdır, fikrî neticelere yaklaşması mümkün gözükmemektedir. Müellifin *el-Fusûs* ve *el-Futûhât*'dan yaptığı alıntılar bunu açıkça göstermektedir.

Vahdet-i vücûd sisteminde eşyaya bakış açısı, yeni Eflatunculuk, Hermescilik, Orfeosculuk gibi akımlar arasında benzerlikler bulunabilir. İbn Teymiye bu akımları felsefe-i zenâdıktan görmüş vahdet-i vücûdu da bu bakımdan değerlendirmiştir. Mustafa Kara çalışmasında İbn Teymiye'nin tenkidlerini sıralamış kendi bakış açısıyla haklı sebeplerinin olduğunu dile getirmiştir. Ancak İbn Arabî için kâfir, zındık gibi kelimelerin kullanılmasını affedilmeyecek büyüklükte bir hata olarak telakkî etmiştir.

Kanaatimizce, çalışma her ne kadar İbn Teymiye'nin İbn Arabî'ye bakışı olarak nitelendirilsede aslında tasavvuf ve tenkid edilen meseleleri şeklinde okunabilir. Nitekim İbn Teymiye'den sonra tasavvuf düşüncesine yöneltilen tenkidler de kitabın son bölümü olmuştur. Birinci bölüm İbn Teymiye'den önce yöneltilen eleştirilere yer verirken son bölüm sonrasını kapsamaktadır.

Dördüncü kısım, sûfî olanların eleştirisi, sûfî olmayanların eleştirisi ve muâsır ulemânın eleştirileri şeklinde üç kısımdan meydana gelmektedir. Sûfî olanların eleştirisinde iki isim zikredilmiştir. Birincisi Âlâü'd-Devle Simnânî diğeri ise İmam-ı Rabbânî'dir. Özellikle vahdet-i vücûda karşı tavır takındıkları için bu sûfîlerin seçildiği âşikardır.

İbn Kayyim, Şâtübî, Taftazânî, İbn Haldûn, Ali Kârî, Muhammed b. Abdulvahhâb, Dehlevî, Şevkânî yazarın sûfî olmayan kimselerin tasavvufa eleştirisi başlığında görüşlerini aktardığı isimlerdir. Yazar, burada saydığımız isimleri, İbn Teymiye'nin bazı görüşleriyle örtüştüğü için vermeyi uygun görmüştür.

Vahdet-i vücûd ve tasavvuf her dönemde dinamizmini muhafaza etmiş tenkid ve takdir toplamıştır. Kitabın amacı tenkid olduğu için takdirlerden çok bahsedilmemiştir. Ayrıca yazar realite olarak son asır İslam dünyasına tesir eden şahısların çoğunun fikir dünyasının İbn Arabî'den çok İbn Teymiye'ye yakın olduğunu ifade etmiştir. Muâsır âlimlerin düşüncelerini verirken de Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Mustafa Sabri, Abbas Mahmud Akkad, Muhammed Hamdi Yazır, Sa'id Nursî, Mevdudî gibi yazarların görüşlerini vermiş ve çalışmasını nihayete erdirmiştir.

Sonuç olarak, enfüsî olması, sürekli yeni tahlil ve terkiplerin peşinde olması sebebiyle, şüphesiz tasavvuf düşüncesi eleştirilere maruz kalmıştır. Hallac, Sühreverdi gibi büyük sûfiler idam edilirken, İhyâ, fetvâ ile Endülüs'te, el-Fusûs Kafkasya'da yakılarak protesto edilmiştir. İbn Teymiye'nin bu mücadelesini “naslara sıkı sıkıya bağlılık, farklı tefekküre ise tamamen kapalılık” şeklinde yorumlayabiliriz. Selefin, ilk zahidlerin söylediklerinin hepsi doğru, yenilerin söyledikleri ise bidattir. Kelamın özü, İbn Arabî ile İbn Teymiye İslam düşüncesinin iki önemli simasıdır. Fikirleriyle asırları peşlerinde sürüklemişlerdir. Bazı konularda insan olmaları hasebiyle hata yapmışlardır. Fakat hiçbirisi de kafir değildir. Bu çalışma “taassub çukuruna” dalmadan mukayeseli olarak bu iki şahsın fikirlerini incelemeye imkan tanır.